

Aleksejs ANDRONOVS

"VAJADZĪBAS IZTEIKSME"

LATVIEŠU VALODAS GRAMATISKAJĀ TRADĪCIJĀ

(JEB THE FLUCTUATING FORTUNES OF THE LATVIAN DEBITIVE)

1. DAĻA (XVII–XVIII gs.)

Latviešu valodai raksturīga liela iespēju dažādība vajadzības nozīmes izteikšanai. Bez tā sauktās "vajadzības izteiksmes" (*būt* + debitīvs¹) un tīri leksiskā līdzekļa – verba *vajadzēt* var pieminēt tagadnes pasīvo divdabi, vecajos tekstos sastopamo deverbālo adjektīvu ar izskaņu *-tins* ("participium necessitatis"), konstrukciju *būt* + infinitīvs (A.Ozola nosaukto par "analītisko debitīvu" [Ozols, 1993, 90]: *tev būs dievu milēt*). Latviešu valodas debitīvs ir ļoti interesants un savdabīgs veidojums, un tā vieta valodas sistēmā līdz šim nav pietiekoši skaidra (sal. [Marvan, 1967; Mathiassen, 1996; Holvoet, 1997], sk. arī tālāk). Tāpēc ir interesanti izpētīt, kā šis jautājums ticis risināts latviešu valodas gramatikas tapšanas gaitā. Pētot debitīva formu aprakstus, jāpatur prātā arī tas, kā tiek traktēti minētie sinonīmiskie veidojumi.

Debitīvs pirmajā latviešu valodas gramatikā

Debitīva formas tiek minētas latviešu valodas gramatikās no paša gramatiskās tradīcijas sākuma. Kā atzīmējis T.G.Fennels [Fennell, 1981, 31], jau pirmā latviešu valodas gramatika – J.G.RĒHEHŪZENA "MANVDVCTIO AD LINGVAM LETTONICAM...", 1644.g. (turpmāk – R) – satur diezgan bagātu informāciju par debitīva formu darināšanu un lietošanu: "Although a number of points of detail are passed over in silence, Rehehusen's discussion of the debitive, which he does not see as a mood, but rather as an isolated idiomatic construction, nevertheless indicates that he succeeded in grasping the fundamentals of the structure". Debitīva formas Rēhehūzens aplūko pēc konjugācijas apraksta nodajā par "dažām runāšanas formulām" ("Formulæ quædam loquendi")

¹Par debitīvu šajā darbā tiek saukts deverbāls darinājums, veidojams pieliekot īstenības izteiksmes tagadnes 3. personas formai priedēkli *jā-*. Tādējādi tiek šķirts debitīvs un de-bitīva konstrukcija: *būt* + debitīvs (tradicionāli saukta par "vajadzības izteiksmi").

un pielīdzina latīņu "gerundium² in *Dum*"³: "Gerundium in *Dum* quod Ger-//manicè exponitur per *haben* / *müssen* / *sollen* (*mihi est scribendum*) præponit tertiæ personæ singulari præsentis etiam tertiam personam singularem singulorum temporum ex verbo *öβmu* / *ich bin*. additâ tamen verbo vocula *Ja* cum Dativo nominis vel pronominis"⁴ [R, 25–26]. ("The one irregular form *jabūt* is not discussed in the work and does not occur anywhere in Rehehusen's textual material" [Fennell, 1981, 33]; pirmo reizi verba *būt* debitīvs parādīšies anonīmajā latgaliešu gramatikas 1817. g. manuskriptā – formā *jo ir*, bet formā *jābūt* – Bīlenšteinam, kas arī pirmais pievērsis tai uzmanību – sk. tālāk.) Tālāk Rēhehūzens dod konstrukcijas "subjekta datīvs + debitīvs" paradigmu visos viņa saskaņotos īstenības izteiksmes laikos (Praes., Impf., Perf., Pqpf. (dota saliktā vēlējuma izteiksmes forma: "*Buhte man bihiß jaähde* / *hette ich zu essen gehabt*" [R, 27]⁵), Fut.). Interesanti, ka

²Vecajās latviešu gramatikās, kā arī tā laika latīņu valodas gramatikās, netika šķirti latīņu gerundijs (gerundium – deverbālais substantīvs – *amandī* Gen.Sg.) un ģerundīvs (gerundivum – deverbālais adjektīvs (participium futuri passivi) ar vajadzības nozīmi – *amandus*, *-a*, *-um*) un tika lietots kopīgs nosaukums "gerundium". Sal. [Fennell, 1984, 252]: "We translate 'Gerundium' as 'gerundive', since this is the normal English terminology for the Latin *-ndus* form used to express obligation, as in Rehehusen's "*mihi est scribendum*" ('I must write'). The English 'gerund' is used to denote the use as a verbal noun of such forms as "*scribendo*" ('by writing')."

³Latviešu valodas piemēru teksts salikts *treknā kursīvā*, tā tulkojums latīņu, vācu, poļu vai krievu valodā – *parastā kursīvā*, fraktūra tiek transliterēta antikvā; lapušu numerācija – pēc oriģināliem. Daži citātu teksta paskaidrojumi doti stūra iekavās. Simbols // apzīmē lapušu beigās citātos.

⁴No šāda formulējuma ir grūti saprast, kuram verbam (palīgverbam *būt* vai galvenajam verbam) ir pieliekams priedēklis *ja-*. Tomēr no blakus sniegtiem piemēriem var viegli secināt, ka runa ir tieši par galveno verbu (sal. arī tālāko paskaidrojumu: "Hic vides tertiam personam verbi principalioris in omnibus temporibus & numeris cum præposita vocula *Ja* retineri & nomen vel pronomen in Dativo poni" [R, 27]). Tātad, T.G.Fennela pārmetums Rēhehūzenam nav pamatots: "...the prefixing of this *ja-* is described simply (p.26) as "addita tamen verbo vocula *Ja*" ("with the addition to the verb of the element *Ja*"). At the end of the exemplary material (p.27) the further refinement is added that it is to the third person that the *ja-* is to be prefixed; only from the various examples listed can we infer that it is the third person of the present tense that is intended. Regrettably our author makes no specific reference of this point" [Fennell, 1981, 33]. Sal. [Grabis, 1955, 222]: "Šīs formas <debitīva> uzbūve pareizi uztverta: tā sastāvot no darbības vārda tagadnes 3. personas... un priekšzīlbes *ja-*".

⁵"Under the pluperfect, however, where the pluperfect indicative // must surely be the form required, as well as intended, he <Rehehusen> lists the form of what he has elsewhere referred to as the pluperfect subjunctive (i.e., the modern conditional perfect) and furthermore provides a translation consonant with a plu-

vajadzības nozīme, liekas, saskatīta jau pašā palīgverbā **būt** ("Tertiae personae singularum temporum ex verbo **ōβmu** / quae verbo principaliori praesigendae. Praesent. **Jr. habe / sol / muβ...**" [R, 26]), kas atgādina teikto par bezpersonisku verba **būt** lietošanu vēlākajās gramatikas, sākot ar Adolfiju (sk. 162. lpp., sal. arī 158. lpp. par konstrukciju **būt** + infinitīvs Rēhehūzena gramatikā). Par to, ka objekts debitīva konstrukcijās tiek lietots nominatīvā, teorētiskajā gramatikas nodaļā nav minēts, bet to var redzēt no gramatikai pievienotajiem tekstiem – sk. N° 22: "**Pähtz Behns ar iβkaptims/s/ ir ja=plauw ar dackschims/s/ ja=iβahrdi ar gkrahbäcklims/s/ ja=kaβi gkabbanoβ ja=βannāβ kaudsoβ ja=βammet // vn ja=wedd=ehckschan ka teh lohpe tohp vβturrähte**" [R, 43–44]. To var izsecināt arī pēc Rēhehūzena minētās analogijas ar latīņu valodas konstrukcijām ar ģerundīvu. Debitīva konstrukcijas ar 1. un 2. personas vietniekvārdiem gramatikā nav sastopamas (pirmo reizi tādas konstrukcijās parādīsies H.Heselberga gramatikā, bet tām tiks pievērsta uzmanība tikai Stērstu Andreja gramatikā – sk. tālāk). Formantu **ja** Rēhehūzens raksta gan kopā ar verbu, gan atsevišķi, gan ar biedru zīmi bez jebkādas likumsakarības; patskanis **a** debitīva priedēklī bez garuma apzīmējuma ir parasts visās latviešu valodas gramatikās⁶ līdz XIX gs. (Pirmo reizi garais patskanis debitīva priedēklī tiks atzīts O. Rozenbergera gramatikā – sk. tālāk). Īstenības izteiksmes tagadnē saitiņas verbs netiek izlaists (par šādu iespēju pirmais eksplicīti pateiks G.F.Stenders – sk. 172. lpp.). R.Grabis raksta, ka "Rehehuzens vajadzības izteiksmi rāda ar nozīmi, "...ka pie rokas ir tas, ar ko var izdarīt verbā izteikto darbību" (5. <Endzelīns, 1951>, 972.): **Man ir**

1

7

171.-
172.

perfect subjunctive! ...It would not be of any great interest, but for the extraordinary fact that in a later grammatical manuscript (the so-called Bühner fragments) – on three separate occasions – we find a pluperfect subjunctive listed in verbal paradigms where the pluperfect indicative is the form required. Cf. "**butu bijs**" (with full paradigm, p. 268), "**būtu gahjis**" (with full paradigm, p. 269) and "**buhthu sarrgajees**" (with partial paradigm, p. 270). Bühner has never been thought to have copied any of his material from Rehehuzen; could there then be a common source for the error?" [Fennell, 1981, 31–32]. Sal. 25. parindi par līdzīgu kļūdu Adolfija gramatikā.

⁶ Sal. [Grisle, 1959, 512]: "Laikam šis **ja** = atšķirā no tagadējas literārās izrunas lasāms šeit ar isu patskani **a**, kāds tas ir daudzās izlokšanās, sevišķi Kurzemē (La gr 690.š)", [Endzelīns, 1951, 886 (690.š)]: "Dial. **ja**- (Popē, Rindā, Sarkanmuizā, Zūrās, Zlīkās, Ugālē, Sabilē, Vērgalos u.c.) ir vai nu proklitisks **jā**- saisinājums, kad vēl uzsvera verba sakni, vai senais nek. dz. viensk. ak. un nōm." (sal. arī [Fennell, 1987, 289–290]).

jaähde – "*ich habe zu essen*" <[R]> 26." [Grabis, 1955, 222]. Tomēr, liekas, šeit nav droša pamata, lai runātu par šo nozīmi (sal. [Grisle, 1959, 512, 524], sk. arī 166. lpp.).

Tagadnes pasīvā divdabja apraksts ievietots nodaļā par nomena darināšanu no vārdiem un līdzīgi ir piemērots latīņu valodai: "Participium passivi *ndus, da, dum* formatur à prima plurali praesentis addito tantum **B. pehluckt anbeten**. prima // pluralis praesentis est **mähβ pehluhdsam / wir beten an**. adde hic **β** & habebis **pehluhdzams einer der da sol** oder **muβ angebätet werden. Deus est adorand**⁷. **Dehws ir pehluhdsams**" [R, 12–13]. Kā redzams, šim divdabim norādīta (tikai) vajadzības nozīme un tas tiek tulkots latīņu valodā tāpat kā debitīvs: lietojot ģerundīvu⁸. Deverbālais adjektīvs ar izskaņu **-tins** Rēhehūzena gramatikā nav sastopams. Konstrukcijas **būt** + infinitīvs tiek pieminētas, taču tām nav dots nekāds nosaukums. Nodaļā par runāšanas formulām Rēhehūzens dod strīdīgu piemēru "*Das soltet jhr gethan haben* **To bih juhmb darrischims buht**" [R, 28]⁹, bet praktiskajā nodaļā (tekstos) sastopami parastākie šīs konstrukcijas piemēri: "... **buhβ nojuhckt ähdenaht Sirgkos/s/ ... sol abspannen futtern Pferde...**" [R, 32], "...**tam buhβ Bauwo Szirgko/s/ ehmaut ... der sol sein Pferd auffzäumen...**" [R, 35]¹⁰. Svarīga ir Rēhehūzena piezīme: "**Buhβ sol / muβ / hat allzeit einen Dativum**" [R, 33], kaut gan piemēros ne vienmēr parādās šīs subjekta datīvs¹¹.

5

⁷ Abreviatūra, kas līdzīga mazam devītniekam, apzīmē izlaisto galotni **-us** [Fennell, 1982a, 27].

⁸ Sal. [Fennell, 1982a, 141]: "Rehehuzen likens this participle to the Latin gerundive in *-ndus* (e.g. *adorandus*, p.13), and, while such a comparison is correct enough as far as it goes, it leaves aside some quite important meanings and syntactic possibilities of the **-ams** participle".

⁹ Par šo Rēhehūzena piemēra atbilstmi reālai valodai tika diskutēts, sal., piem. [Bielenstein, 1901, 53; Grisle, 1959, 512–513; Fennell, 1982a, 200].

¹⁰ 6. tekstā attiecīgajā konstrukcijā "**...buhβ winga) zirwiβ pie rohck/a buht...** *sol ihm bey hand seyn...*" [R, 34] "the relevant noun **zirwiβ** is in the nominative, not dative. **Rohck** is obviously a reduced accusative, governed by **pie**" [Fennell, 1982a, 211]. Domājams, ka šo kļūdu var skaidrot ar divu konstrukciju sajukumu: **būt** + infinitīvs un **būt** piederības nozīmē – sal. nākamā tekstā: "**Kanepβ ädder luhcke turrähβ wings ari pie Bōuwwiβ... Henff oder bast wird halten er auch bey sich...**" [R, 35].

¹¹ Sīkāku Rēhehūzena debitīva apraksta analīzi bez minētā T.G. Fennela raksta [Fennell, 1981] un viņa grāmatas par Rēhehūzena gramatiku [Fennell, 1982a] var skatīties R.Grīslas rakstā [Grisle, 1959, 511–513].

ā

Debitivs parējās latviešu valodas gramatikās līdz G. F. Stenderam

Nākamās gramatikas (līdz G. F. Stenderam) sniedz maz jauna par aplūkojamām konstrukcijām, salīdzinot ar Rēhehūzenu.

Tā sauktajā "MĀRTIŅA BIHNERA GRAMATIKĀ" [Arbuzovs, 1925, 108] (ap 1667.–1677.g.) (turpmāk – B) verba formas parādītas dažās tabulās bez kaut cik detalizētiem komentāriem. Debitīva forma sastopama tikai vienu reizi: "**ja šarga, man muß es <bewahren>**" [B, 272] un nosaukta par ģerundiju¹². Sīkāks raksturojums tai nav dots.

Divdabim ar **-ams**, kas sastopams divas reizes, norādīta vajadzības nozīme: "**tas Zellsch irr eijams, der Weg muß gegangen seyn**" [B, 269], "**šargams, tas irr sargams das müß bewahret seyn**" [B, 272]. Interesanti, ka šo formu autors uzskata par perfekta divdabi¹³. Deverbālais adjektīvs ar izskaņu **-tins** šajā gramatikā nav sastopams. Konstrukcijas **būt** + infinitīvs parādās tikai divās atsevišķi uzrakstītās lapās – verbu **būt** un **ticēt** paradigmās: "**tōw buhs but**" [B, 336], "**tōw buhs tizeht**" [B, 337]. Šeit pirmo reizi latviešu gramatiskajā tradīcijā šādas konstrukcijas nosauktas par nākotnes imperatīvu (Imperativus

¹² Sal. [Grabis, 1955, 227]: "Par ģerundiju bez vajadzības izteiksmes formas (**ja šarga** 118. <lappušu numerācija pēc [Arbuzovs, 1925] = [B, 272]>), ko tā bija dēvējis jau Rehehuzens, šās gramatikas autors sauc arī no darbības vārdiem atvasinātas formas ar **-ot** (**sargajot** vel **sargot** 118., **Eijot** 121.)...". Precīzāk, formas **ja šarga** un **šargajot** dotas ar kopīgo nosaukumu "Gerund." [B, 272], bet forma **eijot** [B, 269] – ar nosaukumu "Gerundium", tomēr nav domājams, ka Gerund." var reprezentēt "Gerundivum".

¹³ Tas ir skaidri redzams no rokraksta, bet zinātnieki, kas lietojuši L.Arbusova izdevumu, kļūduļūšies, komentējot šo Bihnera gramatikas vietu, sal. [Grabis, 1955, 228]: "...divdabis ar **-ams**... nosaukts par perfekta divdabi, bet konjugācijas tabulā ierindots ailē, kur dotas nākotnes formas (118. < [B, 272]>). ...Dreseļa gramatikā, kas daudzējādā ziņā ļoti saskan ar apskatāmo gramatiku, šis divdabis tiešām saukts par nākotnes divdabi, tā ka var domāt, ka arī šis gramatikas autors to par tādu būs turējis" un [Fennell, 1982b, 210]: "A heading "perfect Participle" occurs with no morphological entry under it, after which is listed the (untitled) participle in **-ams: šargams**". Tomēr oriģinālā var redzēt, ka līnijas, kas atdala tabulas rūtis, bija novilkta vēlāk virs teksta (un ar citu krāsu) un diezgan nekārtīgi, tāpēc uz tam nevar pamatoties. Tas, ka divdabis **šargams** nokļuvis vienā ailē ar nākotnes formām [B, 272], domājams, neko nenožīmē, jo divdabis **eijams** "nokļuvis" perfekta ailē [B, 269].

¹⁴ "Büchner mentions a future imperative only in his second paradigm of "**buht**"... and in the conjugation of "**tizeht**"..., which we also take to be a late entry, // independent of the earlier material. There is no mention of a future imperative in Rehehusen" [Fennell, 1984, 386–387].

futuri)¹⁴.

H.ADLDFIJS ("ERSTER VERSUCH...", 1685.g.) (turpmāk – A), kā arī F.F.VAIGELIS ("ANLEITUNG ZUR LETTISCHEN... SPRACHE", pirms 1748.g.) (turpmāk – W)¹⁵, neatkāpjas no Rēhehūzēna tradīcijas un debitīva formas nosauc par ģerundiju: "**jatoph** <"read **jatohp**" [Fennell, 1993, 143]> / *man sol* oder *muß werden*" [A, 56; šal. W, 43]. Tālāk viņš izšķir divus ģerundijus: pirmais "**Jašarga** / *man sol* oder *muß hüten*" [A, 64; sal. W, 46], otrais – nelokāmais divdabis ar **-ot** – "**Šargoht** oder **šargajoht** / *in dem* / oder / *weil man hütet*" [A, 64; sal. W, 46]¹⁶. Debitīva formas veidošanas likums atbilst Rēhehūzēnam un nesniedz neko jauno: "<Gerundium I> wird formirt von der Tertia[^] Persona[^] Præsentis Indicativi, mit vorgesetzter Syllabe **ja**" [A, 64; sal. W, 46]¹⁷. Adolfs cēšas rakstīt formantu **ja** kopā ar verba celmu, forma **ja darra**, divreiz ir rakstīta atsevišķi [A, 215], bet ir labota kļūdu sarakstā [A, 264]¹⁸, gramatikai pievienotajā ticības apliecības ("Glaubens=Bekänntniß") tekstā sastopams rakstījums ar biedru zīmi: "**ta Triadiba eekšch Weenadibas ja=zeeni**" [A, 261]. Par abiem ģerundijiem Adolfs piezīmē, ka tie tiek lietoti ar datīvu ("mit dem Dativo construiert" [A, 64, 65]). Tas var būt arī bija iemesls, kāpēc šīs divas formas tika nosauktas par ģerundijiem – sal. piemērus konstrukcijai ar ģerundijiem sintakses nodaļā [A, 254; sal. W, 160]. Nodaļā "Formulæ loqvendi Letticæ per Infinitivum & Participia", kurai ir pievienoti K.Firekera iniciāļi, atrodam debitīva konstrukciju, latīniski tulkotu ar ģerundīvu: "**Wiņņam Gramatas jalašsa** / *legendum est illi, Er muß Büher* oder *Briefe lesen*" [A, 257]. Blakus ir piemērs "**Wiņņam newa ja=ehd**"¹⁹ / *non est illi quod edat*. Gerund." [A, 257], kur var redzēt konstrukcijas veco piederības nozīmi, "ka pie rokas ir tas, ar ko var izdarīt verba izteikto darbību" [Endzefins, 1951, 972]; (sal. [Grabis, 1955,

¹⁵ Kā pareizi ir atzīmējis J.Zēvers, saglabājies F.F.Vaigēļa gramatikas rokraksts esot "pilnīgi no Adolfs gramatikas atkarīgs" [Zēvers, 1927], tikai sintakses nodaļa Vaigelim ir kaut cik plašāka, nekā Adolfsjam. Tāpēc tas nav aplūkots atsevišķi, bet dažas piezīmes par to dotas paralēli ar Adolfs gramatikas analīzi.

¹⁶ Konjugēšanas paradigmās atgriezeniskiem vārdiem dots tikai pirmais ģerundijs (resp. debitīvs) [A, 80, 89, 93, 97, 100 utt.; sal. W, 51, 54, 57, 60, 63 utt.].

¹⁷ Neregulārā verba **būt** debitīva forma vienkārši nav pieminēta paradigmā [A, 52; sal. W, 40].

¹⁸ Vaigelis šajā vietā raksta **ja=darra** ar biedru zīmi [W, 127], bet visas citas debitīva formas – kopā.

¹⁹ Debitīva formants tiek atdalīts no saknes ar biedru zīmi tāpēc, ka sakne sākas ar patskani (sk. tālāk par Rozenbergera gramatikām, kur tiek formulēts attiecīgs ortogrāfijas likums).

236]), un pat struktūru – ievēro latīņu tulkojumu: *quod* (Nom.-Acc.Sg.neutr.) *edat* (3 Sg. Praes.). Vairāk par ģerundijiem sintakses nodaļā raksta Vaigelis: “Das erste Gerundium wird gebraucht, wie im Lateinischen das gerund. in *dum* mit dem datiuo personæ, alß: *man, tew, wiņņam* etc. *jastrahda. Ich, du, er* etc. *müßen arbeiten. mannim ta grahmata jalašša. Ich muß das Buch lesen. šeens man japjau. Ich muß Heu mehen. tas man (irr) jadarra. Ich habe das zu thun. man newa ja-ehd. Ich habe nicht zu essen.* Das andere gerundium ist wie das Lateinische gerund. in *do*, als: (*winsch*) *grahmatas laššoht aismigge. als er die Bücher Laß, schließt er ein. deijoht (winsch) lause weenu kahju, als er tanzthe Brach er ein Hein.* Nol. <Not<a> (?> diß gerundium nimt auch wor sich einen dativum an, als: *man klaht eššoht. als ich zugegen war. to wiņņam redsoht. als er das sahe*” [W,160].

Divdabi ar **-ams**²⁰ Adolfsijs parasti sauc par nākotnes pasīvo divdabi – “Futurum Participiale Passivum” [A, 70; sal. W, 69], “Participium Futur. <Passivi>” [A, 75; sal. W, 49], bet divas reizes parādās nosaukums “Participium Praes. <Passivi>” [A, 52, 56; sal. W, 40, 43]²¹. Blakus šim divdabim ar vajadzības nozīmi tiek runāts arī par deverbālo adjektīvu ar **-tins**, kurš arī uzskatīts par nākotnes pasīvo divdabi: “Participium... Futur. <Passivi> **Šargams** oder **Šargajams** er sol oder muß behütet werden. Auch **šargatins** / er sol oder muß behütet werden. Jst eben so viel / alß: **jašarga: Wiņsch ittin labbi šargajams** / **Wiņsch ittin labbi jašarga** / er sol oder muß wol behütet werden”

²⁰ Ar piedēkli **-am**- Adolfsijs (un Vaigelis) veido divdabjus arī no pagātnes celma, bet dod tikai divus piemērus: “Participium... Perfect: **bijams** / der da gewesen ist” [A, 52; sal. W, 40] un “Participium... Imperf. **tappams** / der da ward” [A, 56; sal. W, 43]. Sal. [Grisle, 1957, 57]: “Mākslīgi konstruēts šķiet “perfekta divdabis” **bijams** “der da gewesen ist” (taču tas drusku atgādina **dārzā bijumu** (“bijis”) **daudz...** **kuoku** La gr 163.š). Tam līdzīgs darinājums ir “imperfekta divdabis” **tapams** 56”. (Sal. [Стафеева, 1990, 78]: “в латгальских текстах часто употреблены страдательные причастия настоящего времени, образованные не от основы настоящего времени, а от других глагольных форм, чаще от основы прошедшего времени, напр., **nikoda lita ne ir nawarrejama** (Pawin 4) <Pawinnasties kristigas aba Katechizms... Wilna, 1808.>, **brysmieja redieszona wiertis uz cyhwaka pidzarusza un gulejama kaj tups** (Paw 67) <Pawujciejszona un wyssajdi sposobi diel ziemniku Łatwiszu... Jezups Macilewicz, Wilna, 1850.>. Упомянутые причастия не характерны для говоров Латгалe”.)

²¹ Šajos gadījumos nav norādīta vajadzības nozīme, parasta citās vietās: “**Essams** / der da ist” [A, 52; sal. W, 40] un “**tohpams** / der da wird” [A, 56; sal. W, 43]. Adolfsijs rāda divdabja ar **-ams** lietošanu arī accusativus duplex konstrukcijā: “**Es redseju wiņņu šargajamu lich sahe ihn hüten**” [A, 70; sal. W, 69].

²² Tādējādi nozīmes ziņā debītīvs un divdabis ar **-ams** (vai deverbālais adjektīvs ar **-tins**) parādās kā sinonīmi, bet formāli debītīva forma (gerundium) dota tikai aktīva, bet minētie divdabji – pasīva paradigmā.

Conj.

[A, 75; sal. W, 49] (līdzīgā veidā Adolfsijs gramatikā tiek pasniegts vēl verba **redzēt** “nākotnes divdabis” [A, 86])²². Vēlāk atsevišķā nodaļā “Vom Participio” Adolfsijs piezīmē, ka šīs divdabis ar **-tins** “ist nicht aller Orten sehr gebräuchlich” [A, 210; sal. W, 125]. Vaigelis taisni norāda uz divdabju ar **-ams** vajadzības nozīmi: “Das participium futuri passivi zeigt eine Schuldigkeit oder Nothwendigkeit an, und erfordert einen nominativum, als: **Dees šlawejams** (*Deus laudandus*) *Man muß Got loben*” [W, 162].

Konstrukcijas **būt** + infinitīvs Adolfsijs gramatikā tiek aplūkotas divas reizes. Vispirms 62. lpp. viņš runā par nākotnes imperatīvu: “Das Futurum Imperativi, nimt an sich so wol in Singulari als Plurali das **buh** / Imperso-//naliter, mit dem Dativo construiert, und hänget den Infinitivum des Verbi selbst an; als: **Man buhs šargaht** / *ich sol oder muß hüten...*” [A, 62–63; sal. W, 66]²³. Nākotnes imperatīvā palīgverbs **būt** pieļaujams tikai nākotnes formā **būs**. Vēlāk tās pašas konstrukcijas tiek aplūkotas vēl reizi – kopā ar debītīva formām nodaļā par bezpersonas verbiem, proti par verbu **būt**. Šeit Adolfsijs atļauj formu **buh** un **bija** lietošanu attiecīgajā konstrukcijā, bet citos laikos konstrukcija ar infinitīvu neesot lietojama: “Wiel auch vor denen Verbis Personalibus, das Verbum Anomalon, **Es ešmu** / *Jch bin* / alß derer anderer Verborum Præparatorium voran gesetzt worden / und solches auch Impersonaliter gebraucht wird / da es so viel heist / alß / *Jch habe*” [A, 211; sal. W, 125], “Von diesem Anomalo **Sum**, **Es esmu** / *Jch bin* / kommt auch das Impersonale **oportet**, **Man buhs** / *Jch muß* / oder / *Jch sol*.

1. Es wird aber dieses Impersonale selten gebraucht / daß nicht

²³ Kā nākotnes imperatīvu Adolfsijs traktē arī tādas formas kā “**lai** oder **laid es šargu** / *gib zu* / *daß ich hüte* / oder *laß mich hüten*” [A, 61] (divas reizes šīs formas parādās ciešamās kārtas tagadnes imperatīva paradigmā [A, 72, 85]), pieminot, ka tādi teicieni kā “**laideit wiņņam strahdaht** / *laß ihn arbeiten*” [A, 62] esot latviski nepareizi un aizgūti no vāciešiem (“Jch halte es aber für einen guten Teutschismus und für keinen guten Lettismus” [A, 62]), taču ievieto līdzīgas konstrukcijas dažās paradigmās: “**Laid mums buht** / oder / **Laid mehs esšam** / *laß uns seyn*” [A, 51], sal. [A, 54, 81, 90]. Verba **sargāt** imperatīva paradigma pat iedalīta divās daļās: Futurum I: “**Man buhs šargaht** / *ich sol* oder *muß hüten*” un Futurum II: “**Lai** oder **laid es šargu** / *laß mich hüten*” [A, 67]. Vaigelis imperatīva aprakstā eksplicīti šķir divus nākotnes imperatīvus [W, 66] un konsekventi dod tos atsevišķi verbu paradigmās [W, 38, 41, 44–45, 52, 55]. No otras puses viņš nemin un, liekas, neatzīst iespēju veidot tādas imperatīva konstrukcijas kā **laid(iet) viņam strādāt**. Viņa konjugācijas paraugos šāda konstrukcija parādās tikai vienu reizi: “**lai mums tapt** oder: **laid mehs tohpam**” [W, 41].

the information originally set down by Rehehusen. From Dreszell's passing reference²⁹ we cannot infer that there are various tense forms available, that the logical object is in the nominative. We do not even know how to derive it..." [Fennell, 1984, 252]. Dreselis tāpat kā Adolfs dod divas ģerundija formas, bet nenumurē tās: "Gerundium **ja=šarrga** / *man soll oder muß bewahren* / **šarrgajoht** und per Syncopen **šarrgoht** / *im bewahren*" [D, 25]. Divdabis ar **-ams** tāpat kā Adolfs gramatikā tiek nosaukts par nākotnes pasīvo divdabi, tam norādīta vajadzības nozīme: "**Šarrgajams** und per Syncopen **šarrgams** / *der soll oder muß bewahret werden oder zu bewaren*" [D, 32]. Deverbālais adjektīvs ar **-tins** nav pieminēts. Konstrukcija **būt** + infinitīvs vispirms sastopama kā nākotnes imperatīvs, bet tikai divu verbu **būt** un **tapt** paradigmās³⁰: "**Tōw buhs buht** / *du solt seyn*" [D, 58], "**Tōw buhs tapt** / *du solt werden*" [D, 62]. Vēlāk Dreselis runā par verba **būt** bezpersonisku lietošanu ar vajadzības nozīmi: "Nota. Das Verbum impersonale **buhs** / *oportet, es muß* / hat alle zeit einen Dativum bey sich v.g. **man buhs** / *ich muß...*" [D, 64], kaut gan savienojumi ar infinitīvu šeit nav pieminēti. Atšķirībā no Adolfs Dreselis sniedz tikai nākotnes formas (**būs**) lietošanas piemērus ar šādu nozīmi.

J.LANGIJA vārdnīcai pievienotajā "EINE KURTZE GRAMMATICA", 1685.g. (turpmāk – L) debītīva formas paradigmās nav sastopamas. Tās tiek pieminētas tikai nodaļā "Formulæ loquendi": "Wenn sie wollen ausreden die Phrases: *Ich muß das thun. Wir müssen dorthin gehen. Wir müssen viel leiden.* so sprechen sie nicht: **Man buhs to darriht, Mums buhs turr eet. Mums buhs dauds zeest** (: welches sonst wieder die Grammaticam nicht läufft.); sondern zierlicher undt kürtzer thun sies ausreden mit dem zu gesetzten Wörtlein **Ja**³¹, dergestalt; **Tas man jadarr. Mums tur jaeet. Mums dauds jazeesch.** Also gebraucht mann auch das **Ja**, wenn mann sagt: *Jch habe zu mahlen, Jch habe zu backen, ich habe zu brauen: Man jamall, man jazepp, man jabruha*" [L, 208a]. Sal. T.G.Fennela raksturojumu: "The first paragraph is devoted to the debitive mood, although Langius does not describe it in those terms or indeed in any terms. Expressions with **ja-** are said to be more elegant and concise than the corresponding structures with **buhs** and the infinitive. Thus **Man buhs**

²⁹ Dresēja gramatikā debītīva forma sastopama tikai vienu reizi [D, 25].

³⁰ "Imperatīvā vairumā gadījumā Dreselis dod tikai tagadnes vienskaitļa un daudzskaitļa 2. personas formas (**Šarrgi tu, Šarrgajoht** vel **šarrgaita juhs** <[D]> 23.)" [Grabis, 1955, 244]; konstrukcijas ar **lai** Dresēja gramatikā nav sastopamas.

³¹ Šo "vārdu" Langijs raksta kopā ar verbu.

to darriht, while not ungrammatical, is seen as clumsier than **Tas man jadarr**. There is no discussion of the relevant morphology and syntax, although the examples are on the whole accurate on both counts. Nevertheless, it cannot be inferred from the examples provided that the **ja-** is to be prefixed to the third person of the present indicative, that the resultant form is invariable, that tense variations are to be achieved with appropriate forms of the verb **buht**, or that the direct object will normally be in the nominative!" [Fennell, 1987, 289]. Jāievēro arī cita T.G.Fennela piezīme: "Some caution should be exercised in the interpreting Langius' subsequent examples **Man jamall**, etc. The German gloss *Ich habe zu mahlen* is consistent with a purely debitive meaning, but the possibility remains that the original meaning of the prefix **ja-** could be intended, viz. "*I have something to grand.*" Grisle (1958a <[Грисле, 1958]>: 18) points to an example in Adolphi (Ad, 257) and suggests that there may be parallel cases in Rehehusen (presumably Manud, 26–27; FLaG <[Fennell, 1982]>, 58–61), but does not refer to Langius, although his German matches Rehehusen's *ich habe zu essen*. The question remains unresolved, perhaps unresolvable..." [Fennell, 1987, 290].

"Langijs nav spējis atšķirt divdabi ar izskaņu **-dams** no divdabja ar **-ams**, kuru viņš nemaz nepiemin. Izstāstījis, ka latviešu valodā ir divi aktīvie divdabji – tagadnē ar **-dams** (**Redsāhdams** 415. <numerācija pēc E.Bleses izdevuma [Blese, 1939] = [L, 210]>), pagātnē ar **-ējis** // (**Redsāhjjs** 415.), bet pasīvā tikai pagātnes divdabis (**Redsāhts** 415.), viņš dod deklinēšanas paraugu **Teitzama Gaspascha** 415. Kā gramatikā, tā vārdnīcā formas ar **-ams** ir sastopamas bieži..." [Grabis, 1955, 255–256]. "The remaining example is **Teitzama Gaspascha praiseworthy lady**. We observe that Langius has thus failed to take up the participle in **-dams** listed just a few lines earlier, and has simultaneously introduced a participle in **-ams**, which nowhere explicitly recognizes. Given the fact that, throughout his paradigms, he consistently refers to the participle in **-dams** as a participle in **-ams**, there are grounds for asking whether he was in fact aware of the distinction! While nothing in the grammar indicates any such awareness, his familiarity with Rehehusen must surely mean that he had read this latter's treatment (Manud, 12–13; FLaG <[Fennell, 1982a]>, 24–27), in which the two participles, one labelled active and the other labelled passive, are set out in separate, but consecutive, paragraphs. Surely he cannot deliberately have rejected Rehehusen's eminently reasonable distinction" [Fennell, 1987, 296]. 208a lpp., sniegdams dažādus izteicienus, Langijs min arī divdabi ar **-ams** vajadzības nozīmē: "*der muß*

unterrichtet werden, *Tas ir peemahzams*³².

"Savā teorētiskā apcerē L<angijs> neko neraksta par divdabi ar **-tins** (ar dēbitīvi-pasīvu latīņu valodas ģerundīvam līdzīgu nozīmi), kurpreņi tekstā šo formu ir diezgan daudz (kaut arī ne visas tās ir pareizi darinātas), piem.: *tas ir atmettins* 165²⁸ <resp. [L, 84, 28.rinda]> *das ist zuverwerffen* (= *atmettins*)..." [Blese, 1936, 529]. Varbūt to var skaidrot ar šā deverbāla adjektīva relatīvu neproduktivitāti jau XVII gs. (sal. [Šmits, 1908, 36]), kas lika to uzskatīt par atsevišķu vārdu, bet nevis par verba formu.

Tomēr konstrukcijai **būs** + infinitīvs tiek pievērsts daudz uzmanības. Tāpat kā Adolfiga un Dreseļa gramatikās (sk. 162. un 165. lpp.) šī konstrukcija parādās divās vietās: kā nākotnes imperatīvs (piem., "*Tōw buhs buht du solt seyn*" [L, 193]³³ un kā bezpersonas verba **būt** vajadzības nozīmes realizācija [L, 206 utt.]. "Langijs ir gribējis dot vācu vārdam *müssen* atbilstošu izteiksmi latviešu valodā un tāpēc izveidojis pats veselu formu sistemu ar darbības vārdu **būt** pamatā" [Grabis, 1955, 256]: Praes. *Man buhs ich muß*, Impf. *Man by ich muste*, Perf. *Man byjis buht ich habe gemust*, Pqpf. *Man by buht ich hatte gemust*, "Futurum!"³⁴ *Man buhs buht ich werde müssen*, "Imperativo caret", Conj. "Das Præsens ist wie das Præsens Indicativi Modi", Impf. *Man buhtu ich müste*, Infinitivus Praes. un Impf. *Buhs*

³²Verba **tapt** paradigmā Langijs sniedz kā nākotnes pasīvo divdabi aprakstošu vārdu savienojumu: "*kam buhs mihletam tapt, der da soll oder muß geliebet werden*" [L, 197], "which seems to result from confusion with the future imperative" [Fennell, 1987, 264]. Domājams, ka šādā veidā Langijs gribējis atspoguļot vajadzības nozīmi, kas piemīt latīņu valodas nākotnes pasīvajam divdabim, resp. ģerundīvam. Ar aprakstošām konstrukcijām Langijs tulko arī dažus citus divdabjus, sk. [L, 193a, 195a, 197], kas tāpat var tikt skaidroti ar to, ka autors cenšas atrast formas, atbilstošas latīņu valodas formām [Грисле, 1958, 20; Fennell, 1987, 256].

³³Atšķirībā no citām tā laika gramatikām, kas apraksta konstrukcijas ar **lai**, Langijs neievieto tās imperatīva paradigmās. Viņš piemin tās tikai nodaļā "Formulæ loquendi" 8. nodaļjumā, līdzīgi kā Adolfigs (sk. 23. parindi), kritizējams šajā gadījumā burtisko tulkojumu no vācu valodas: "*Lasset uns gehen. Lasset uns danck sagen. Gelobet sey des Herrn Nahme*, etc: sprechen die Letten nicht aus mit diesen Worten: *Laideet mums eet. Laideet mums pateitzib' šatziht. Šlawāhts laid buht ta kunğa Wahrds*, sondern sie gebrauchen bey solchen Phrasibus das sonderliche Wörtlein *Lai*, also: *Lai māhs eetam. Lai māhs Pateitzib' sackam. Lai kunğa Wahrds essi šlawāhts*" [L, 209a], sk. T.G. Fennela komentāru [Fennell, 1987, 293–294].

³⁴Jāievēro E. Bleses piezīme: "Izsaucamā, resp. jautājamā zīme aiz Futurum laikam raksturo autora šaubas, vai šis laiks tiešām par Futurum atzīstams" [Blese, 1936, 464].

buht müssen, "Die andern mangeln" [L, 206–206a] (šim formām pievienojama pilnnozīmīgā verba nenoteiksmē). Kā pareizi atzīmē T.G.Fennels, šajā mākslīgi veidotajā paradigmā "the tense correlations of the impersonal verb defy logical analysis. Why have we the imperfect form **by** in the imperfect, the perfect form **byjis** in the perfect, the conditional form **buhtu** in the imperfect conjunctive, when the present tense does not contain the present of the auxiliary, but the future? If the perfect contains **byjis**, for which we may logically substitute the fuller **ir byjis** why is the pluperfect not formed with the analogous **by byjis**? Why is the infinitive **buht** added to the two perfect tenses, and to the future (which is otherwise the same as the present!) when it is missing from the present and imperfect? How can the form **Buhs buht** be an infinitive, when it contains the finite element **Buhs**? Why is there no past participle active, when the perfect, which depends upon such a participle, is spelt out in detail?" [Fennell, 1987, 287].

Bez vajadzības nozīmes bezpersoniskā lietojumā verbam **būt** Langijs norāda arī piederības nozīmi līdzīgu vācu verba *haben* nozīmei un sniedz tā pilnu paradigmu, kur mainās verbi **būt** un **turēt**³⁵: Praes. *Man ir ich habe*, Impf. *Man by ich hatte*, Perf. *Man ir byjis ich hab gehabt*, Pqpf. *Es by turrāhjis ich hatte gehabt*, Fut. *Man buhs ich werde haben* utt. [L, 206a utt.]. Tomēr konstrukcijai ar atgriezenisko verbu **turēt** piemīt vajadzības nozīme: "In achzunehmen sind die Infinitivi: **Turrāht** und **Turrāhtees**, welche von den Letten unterschiedl: und oft gebraucht werden, denn **Turrāht** heist *halten* oder *haben*; ... **Turrāhtees** aber *müssen*, oder *gehalten werden*. E.g. **wings turr Naud' er hat** oder **hält Geld**, // **wings turras maxat, er wird gehalten zu zahlen**, oder **er muß zahlen**. **Māhs turrimees eet. wir müssen gehen**" [L, 208–208a]³⁶. Langija gramatika ir vienīgā latviešu valodas gramatika, kur tiek aprakstīta šī konstrukcija, sk. T.G.Fennela komentāru: "In the paradigm of **Dsiht**, Langius introduces the variant **Tu turras dsiht** (for **tu turies dzīt**), which is said to be an acceptable formation for all verbs (Langius, 202a; Blese 1936: 400). Further ex-

³⁵"Šo abu dar-//bības vārdu jaukšana Langija izveidotajā "konjugācijā" rāda, ka Nicā un Bārtā un, jādoma, arī citur Kursas dienvidrietumos nozīmi "*ich habe*" varēja izteikt gan ar "**man ir**", gan arī ar verbu "**turēt**", kam dzīva vēl bijusi vecā nozīme "*haben*", bet tai blakus arī nozīme "*halten*", ko Langijs pats apliecina" [Grabis, 1955, 256–257].

³⁶Although Langius nowhere discusses reflexive verbs, he is at pains to distinguish possessive **Turrāht** from obligational **Tur-rāhtees** [Fennell, 1987, 289].

amples of this construction appear later in the grammar (Langius, 208a; Blese 1936: 412), where we read **wings turras maxat** and **Māhs turimees eef**, glossed by Langius as “*er wird gehalten zu zahlen, oder er muß zahlen*” [“he is obliged to pay or he must pay”] and “*wir müssen gehen*” [“we must go”] respectively. All other examples of the future imperative are glossed as “*du solt*” [“you shall/thou shalt”] plus infinitive, and the question arises whether **Tu turras dsiht** is intended to carry the same nuance of meaning as **Tōw buhs mihlāht**, etc. Whatever specialists may determine with regard to German, the sense of the Latvian is difficult in its own right. There is no mention of the structure **turēties** plus infinitive in ME or EH, although the latter (II, 704) // lists the non-reflexive **turēt** with the gloss “*müssen*” [“have to”] from Nida (in the Kurland Dunes), and considers it a definite Lithuanianism” [Fennell, 1987, 272–273].

Nodaļā “Formulæ loquendi” Langijs komentē arī konstrukcijas ar verbu **vajadzēt**: “Nota. In der Lettischen Sprachen kann mann viel verba nicht so gebrauchen, als in der Deutschen... Wenn wir sagen... *Ich bedarff dessen*. So sprechen es die Letten also aus... **Tas man waiag**” [L, 218]. “The fourth example (“I need it”) contrasts the German *Ich bedarff dessen* with the Latvian **Tas man waiag**. Modern grammars require a genitive (i.e., **Tā**) where Langius has a nominative: cf. (ME IV, 445) “mit dem Dat. der Person, die nötig hat, und dem Gen. dessen, das nötig ist” [“with the dative of the person, who needs, and the genitive of what is needed”]. The accusative may also be heard (GML I <[Fennell, 1980]>, 216), but Langius’ nominative would appear to be something of a rarity: we can find no reference to it in the standard literature, and the question of its authenticity thus remains open. The Lexicon (Langius, 168a; Blese, 1936: 334), while confirming the dative of the person, gives no examples of a complement” [Fennell, 1987, 334]. Langija sniegto piemēru varbūt var skaidrot ar divu konstrukciju sajukumu (ar verbu **vajadzēt** un ar adverbu **vajag(a)**), sal. arī Vaigeļa gramatikas verbu sintakses nodaļā piedāvātu skaidrojumu: “**Waijagâ irr, ich habe vonnothen** erfordert einen genitium rei und einen datium personæ, als: **man tewis irr waijagâ. Ich habe dich nöthig**. Das steht auch die Sache, so man nöthig hat, im nominatiuo, als: **nauda man irr waijagâ. Geld habe ich von nöthen**” [W, 156].

G. ŠPUNGJANSKA GRAMATIKĀ (“DISPOSITIO IMPERFECTI...”, 1732. g.) (turp-

māk – Š) debitīva formas vispār nav sastopamas (tā ir vienīgā tāda latviešu valodas gramatika)³⁷. Par ģerundiju vienu reizi tiek nosaukts divdabis ar **-dams**: “**Celdamis. Levando se, seu surgendo**” [Š, 28]³⁸ – citās vietās tas devēts par “Participium præsentis temporis. Mascul: **Cældams. Fæm: Cældama. Levās** [Š, 25], sk. arī [Š, 30, 36, 38]. Gramatikā nav pieminēts arī divdabis ar **-ams** un deverbālais adjektīvs ar **-tins**. No formām un konstrukcijām ar vajadzības nozīmi aprakstīts tikai “nākotnes imperatīvs”: “**Celtis** vel **Pasacelt**. Ex hoc conficitur Futurum Imperativi, seu Modus Mandativus, addito verbo **Būs** h.e. *erit*, cum dativo communi. Quasi dicas: *Tibi necesse erit surgere* &c. Ut patet in exemplis” [Š, 28], “Futurum <imperativi>, sive Modus Mandativus. Fit ex Infinitivo cum verbo *erit* & dativo. Sing: **Tew būs Celt**, v. **Pacelt. Winniam būs Celt** &c.” [Š, 23]³⁹.

H.MÉDEMS (“LOTAVICA GRAMMATICA...”, 1737.g.) (turpmāk – M), šķiet, ievietojis debitīva formas šķirkli par infinitīvu un dod blakus divdabju konstrukcijām ar **-ot** (dativus absolutus): “**Man, tew, winniam ja tohp. Ego, tu, ille, debemus fieri. Man, tew, winniam tohpoh. Cušm ego, tu, ille, fiamus v. fieremus**” [M, 53]⁴⁰, bet vēlāk viņš aplūko tos šķirkli par tagadnes divdabjiem: “**Barjodamees. Karmiaç šie. Ja barjojahs. Opus se alere**” [M, 84]. Tomēr, komentējot verba **sargāt** konjugēšanu, Mēdems raksta tā: “Participiale in *dum: mihi custodiendum*, Lotaviceš redditur: **man ja Sarga**” [M, 72], “Participiale **man ja Sarga**, nihil est aliud, quam tertia persona præsentis modi indicativi addito **ja**, vg. **Winsz Sarga, ille custodit, man ja Sarga, mihi custodiendum**” [M, 73]. Pielikumā par sintaksi (“Appendix de Syntaxi et alijs non nullis”)

³⁷ Vispār vecajās gramatikās, kas balstās uz augšzemnieku dialektu, debitīva formas tiek vāji aprakstītas – sk. tālāk par Akeleviča un Kosovska gramatikām. Domājams, tas liecina par to, ka debitīva formas bija mazāk izplatītas augšzemnieku apgabalā, kas vērojams vēl arī mūsdienās: “...jāteic, ka debitīvu ar **jā**- Krāslavas apkaimē parasti lieto, apzināti vai neapzināti savu izteiksmi literarizējot. Vispārlietojamās formas vajadzības izteikšanai tiek veidotas analītiski – no modālā verba **vajadzēt** laiku formām un infinitīva” [Leikuma, 1993, 124].

³⁸ Oriģinālā lappuses nav numurētas.

³⁹ Špungjanskim pazīstama ir arī konstrukcija **lai** + indikatīvs, bet atšķirībā no iepriekšējām gramatikām šīs konstrukcijas tiek lietotas tikai 3. personas formā un dotas nevis nākotnes, bet tagadnes imperatīva paradigmā: “Imperativi Præsens... Formatur a præterito Imo abjecto **u**, vel etia) pluribus vocalibus, si ibi accesserint. Sing: **Cel. Læy Wiñs Cel. Plur: Celim. Celit. Læy Wini Cel**” [Š, 23].

⁴⁰ Oriģinālā lappuses nav numurētas.

Mēdems norāda debitīva formai arī citu – piederības – nozīmi: “Etiam in alio sensu usurpatur eadem persona addito *ly*⁴¹, **ja**. **Man newaid, ko ja æd, non habeo quod manducem, vel non habeo quidquam ad manducandum. Man newaid ko doht, non habeo quod dem**” [M, 150]. “Izteiciens **man nevaid kuo jāēd** (ko sniedz Lotavica grammatica) ir **man nevaid kuo ēst** jeb **ēd un man nevaid (kas)* jāēd** kontāminējums” [Endzelīns, 1951, 973].

Divdabis ar **-ams** Mēdema gramatikā tiek minēts vairākās vietās. Locīšanas paradigmās tas parādās reti un vienmēr blakus divdabim ar **-dams**, ar kuru kopā tiek nosaukts par participium præsentis (“**tohpams**” [M, 53], “**Redzams, quod videtur, vel visibile**” [M, 79])⁴². Tāpat pielikumā par sintaksi divdabji ar **-dams** un ar **-ams** parādās blakus kā divi varianti, kas atšķiras ar kārtu: “Participia in **ams** sunt duplicia. Alia activæ significationis, alia passivæ, quæ non tantum ab activis proveniunt, sed etiam à neutris. Ab activis **sisdams percutiens, sittams percutiendus**. A neutris: **gulledams dormiens, gullams, quasi dormiendus**, ut // ita dicam” [M, 150–151]⁴³. Tomēr, aprakstot divdabja ar **-ams** veidošanu, Mēdems sauc to par participium futuri (“**luhdzams, petendus**” [M, 130]). “Divdabjos nav minēti Adolffija gramatikā uzrādītie atvasinājumi ar izskaņu **-tins (sargatins)**, kas var būt bijuši jau tik reti sastopami runā, ka šķituši nepieminami” [Grabis, 1984, 99] (sal. par šo deverbālo adjektīvu Laņģija gramatikā – 167. lpp.).

Konstrukcija **būs** + infinitīvs tiek nosaukta par Futurum Imperativi, un locīšanas paradigmās tai divreiz tiek pievienota konstrukcija **lai** + indikatīva 3. pers. [M, 46, 51]⁴⁴, bet vēlāk tās tiek šķirtas: pirmā

6

⁴¹ Mēdems trīs reizes atkārti debitīva formas veidošanas likumu – bez minētas vietas, vēl: “Apponitur tertie personæ præsentis Indicativi *ly, ja*” [M, 61] un “Participiale in *dum*, ut exprimat, accipitur 3tia præsentis Indicativi, cui additur *ly, ja*” [M, 150], kur formantam **ja** tiek pievienots neskaidrs vārdiņš *ly* (it kā tulkojums?). Formantu **ja** Mēdems raksta atsevišķi.

* Nenoteiktais vietniekvārds. <J.Endzelīna parinde>

⁴² Sal. arī: “Participium <bez laika norādījuma>, **Eedams**. Aliud in **ams** etiam, est passivæ significationis **Eijams** vg. **ejams celsz, via, quâ eundum, vel via tenenda**” [M, 61].

⁴³ Šo atšķirību Mēdems rāda arī komentējot divdabja ar **-ams** lietošanu konstrukcijā accusativus duplex: “Si vis dicere *morientem vidi Matrem*, non bene dices **redzeju mahū mirdamu**, sed debes dicere **mirstamu** per participium passivum” [M, 151]. (Sal. arī “**Dzird kieniniu essam Leiszóhs, bet gribbam driz buht kurzemmē**” [M, 49].)

⁴⁴ Bezpersonas verbiem kā imperatīva formas tiek dotas tikai konstrukcijas ar **lay** (“**Laid klahjas**” [M, 129]).

nosaukta par Modus mandativus: “Modum mandativum exprimunt Lotavi per *debeo* vel *oportet*. vg. *custodito tu, Tew buhs sargaht, Winniam buhs sargaht*. In plurali. **Juhms buhs sargaht, winneem buhs sargaht**” [M, 70], bet pēdējā – par Modus permissivus: “Permissivum exprimunt Lotavi per *lay*. vg. *Sim. Lay es esmu* vel *essus. Essem. lay es buhtu, fuerim lay es essus bijis, fuissem lay es buhtu bijis. fuero lai es buhszu bijis” [M, 67]. Kā redzams, veidojot “Modus permissivus”, **lay** var savienoties ar galvenā verba dažādu laiku un izteiksmju formām⁴⁵.*

G.F.Stendera debitīva apraksts

Jaunu uzskatu par debitīva formu devis G.F.STENDERS (NEUE VOLLSTÄNDIGERE LETTISCHE GRAMMATIK..., 1761 (turpmāk – S₁); LETTISCHE GRAMMATIK..., 1783 (turpmāk – S₂))⁴⁶, runājot par to jau gramatikas ievadvārdos: “Ein aufmerksamer Leser wird in meiner Grammatik ein Tempus mehr und neue Modos finden. Niemand lasse es sich befremden: denn ich habe diese Grammatik nicht nach dem Leisten der Lateinischen, sondern ohne Rücksicht auf Grammatiken in andern Sprachen eingerichtet. <...> Zu dem ganz neuen rechne ich folgende Titel: <...> 6) Vom Modo Consessivo und Necessitatis”. Par “modus necessitatis” (“primus” un “secundus”) viņš nosauc konstrukcijas **būt** + debitīvs un **būt** + infinitīvs, kuras apraksta nodaļā par bezpersonas verbiem⁴⁷: “Der Modus Necessitatis kan auch zu den Verbis impersonalibus gerechnet werden, und ist zweyerley:

I. Wenn bey dem Verbo substantivo impersonali... das Wörtlein **JA**⁴⁸ mit der 3 pers. Praes. Ind. sowol aus dem Activo als Reciproco stehet⁴⁹. Als: **Man irr ja raksta, mihi scribendum est. Man bij ja raksta mihi scribendum erat. Man buhs ja raksta, mihi scribendum erit**. Also auch: **Man irr ja bihstahs, mihi timendum est. Man bij ja bihstahs, mihi timendum erat. Man buhs jabihstahs, mihi timendum erit**. [Im Praesenti kan man auch das **irr** weglassen, als:

⁴⁵ Interesanti, ka Mēdems, pievienojoties Adolffijam (sk. 23. parindī), atzīst tādas konstrukcijas kā **laidiet mums luhgt** par nepareizām [M, 67], bet viena līdzīga konstrukcija tomēr parādās verba **būt** paradigmā: “**Laid mums buht, vel Laid mehs essam, simus**” [M, 46].

⁴⁶ Abas G.F.Stendera gramatikas aplūkosim kopā, pievēršot uzmanību dažām atšķirībām.

⁴⁷ Tādējādi Stenderam paliek tikai viens ģerundijs (ar **-ot**), ko viņš apraksta šķirkļī par infinitīvu [S₁, 52 u.c.; S₂, 65 u.c.].

⁴⁸ Stenders savās gramatikās raksta šo “vārdu” **ja** atsevišķi no verba.

⁴⁹ Tādas formas kā **ir jātiek sargātam**, acimredzot, Stenderam nav pazīstamas:

man ja raksta, man ja bihstahs.]

II. Wenn folgende Tempora aus dem Verbo substantivo: **buhs, bija, buhšchoht, buhšcham** und **buhtu** mit einem Infinitivo absoluto zusammen gesetzt werden, als: **Man buhs buht ich muß seyn, tew buhs buht du must (sollt) seyn, wiņņam** (f. **wiņņai**) **buhš buht** <izlaists er – sk. iespiedklūdu sarakstu pirmās loksnes beigās> *sie muß (soll) seyn. Man bija buht ich muste (sollte) seyn, ich habe seyn sollen. Man buhšchoht oder buhšcham buht ich sollte seyn. Man buhtu buht ich sollte seyn.* Also auch: **Man buhs šargaht ich muß hüten etc. Man buhs sargatees ich muß mich hüten etc. Man buhs šargatam** (f. **šargataf**) **tapt, ich muß gehütet werden, etc.** [S₁, 57].

(sal. S₂, 126–127 – ar Modus necessitatis primus formu tulkojumu nevis latīņu, bet vācu valodā)⁵⁰. Tālāk seko plaša verba **sargāt** locīšanas formu tabula, kur ievietotas abu “vajadzības izteiksmju” formas, kā arī dažas “perifrastiskas” pasīva formas⁵¹ [S₁, 60–67]. Tomēr otrajā gramatikā šī tabula ir daudz mazāka – tajā nav ne tikai perifrastisko pasīva formu, bet arī netiek minētas “vajadzības izteiksmes” [S₂, 104–108].

Par šo izteiksmju lietošanu tiek runāts sintakses nodaļā. Šķirkļi par locījumiem daudz uzmanības veltīts datīvam: “Unsonderheit aber wird der Dativus personae gebraucht (1) Bey dem Verbo substantivo... **Man irr ich habe**..., (2) Bey allen Verbis impersonalibus... **Kā wiņņam klahjahs wie geht es ihm**..., (3) Bey beyden Modis necessitatis... **Waktineekam ja eet** oder **eet buhs der Wachtkerl soll gehen**. // (4) Bey den Gerundiis... **Saulitei lezzoht**...” [S₁, 103–104; sal. S₂, 172–173]. Runājot par nominatīva lietošanu konstrukcijā ar debitīvu, Stenders dod latīņu valodas paralēli: “Bey dem Modo necessitatis primo... stehet auch ein Nominativus rei, als: **Deewa wahrdi tew labbi ja pahrdohma, verba Dei tibi probe meditanda**” [S₁, 100; sal. S₂, 168]. Pirmā vajadzības izteiksme tiek salīdzināta ar latīņu valodas

“Modvs Necess. I. ist im Passivo nicht” [S₁, 64].

⁵⁰ Tomēr runājot par izteiksmēm vispār, Stenders min tikai trīs: “Modi, die ihre eigene und besondere Endungen haben, sind nur drey zu merken: Indicativus, Conjunctivus und Infinitivus, wozu noch die Participia gehören” [S₁, 33]. Otrajā gramatikā Stenders paliek tikai pie vienas izteiksmes latviešu valodā: “Es ist nur ein einziger Modus im Lettischen, der mit eigenen Endungen durch alle Tempora und Personen conjugirt wird, nemlich der Indicativus...” [S₂, 64].

⁵¹ Passivum: “**es tohpu šargats... ich werde gehütet**” [S₁, 63], Periphrasticum I: “**es esmu šargats... ich bin behütet**” [S₁, 65], Periphrasticum II: “**es esmu šargams... ich bin zu hüten, ich muß gehütet werden**” [S₁, 66], Periphrasticum III: “**es tohpu šargajis ich behüte,**

gerundīva konstrukciju: “Der Modus Necessitatis Primus wird gebraucht wie das Gerundium Necessitatis, als: **Tew ja eet, tibi eundum. Deewa wahrdi labbi ja apdohma, verba Dei probe meditanda**...” [S₁, 114; sal. S₂, 193]. “Der Modus Necessitatis Secundus wird gebraucht, wo im Deutschen *sollen* und *müssen* gebraucht werden kan, als: **Tew buhs eet du solt** und *must* gehen. **Tew ne buhs melkulim buht du solt** (und *must*) *kein Lügner seyn. Man bij grahmatu rakstihst ich muste einen Brief schreiben.* [cf. die Lettischen Zehen Gebote.]” [S₁, 114; sal. S₂, 193–194].

Pirmajā gramatikā divdabji ar **-ams** un deverbālie adjektīvi ar **-tins** dažreiz tiek minēti blakus: “Das Particip. futur. in **ams**, wird vom Infin. secundo Act. gemacht⁵²,... als: **dohmajam, dohmajams**...” [S₁, 53; sal. S₂, 103⁵³], “Das andere Particip. fut. in **tins**, welches seltener vorkommt, wird vom Infin. primo Activi gemacht, als: **šargaht, šargatins**...” [S₁, 53], bet otrajā gramatikā adjektīvi ar **-tins** netiek minēti⁵⁴. Sintakses nodaļā plaši komentēts divdabju ar **-ams** lietojums. Citu starpā tiek doti piemēri arī ar vajadzības nozīmi, sal.: “**Deews šlawejams in teizams, Deus laudandus** (sc. est.)... **Šeens pļaujams das Heu ist zu mähen**...” [S₁, 122] (sal. [S₂, 188], kur eksplicīti atzīts, ka “Das Participium futurum in **ams**, wird wie das lateinische in *dus*, gebraucht”), “**Arrami lauki Pflügfelder, (Felder, die gepflügt werden müssen.)**” [S₁, 123; sal. S₂, 189]. Deverbālo darinājumu ar **-tins** lietošana tiek raksturota ar līdzīgiem piemēriem (tikai pirmajā gramatikā): “**Šeens pļautins das Heu ist zu mähen, oder muß gemähet werden**” [S₁, 123].

Nodaļā par sintaktiskām variācijām (“Von der Variatione Syntactica”) Stenders dod blakus visas iespējamās konstrukcijas ar vajadzības nozīmi (izņemot formas ar **-tins**): “**Du must deine Arbeit ich bekomme zu hüten**” [S₁, 67], sal. perifrastiskās konjugācijas aprakstu [S₁, 38–39].

⁵² Par Infinitivus secundus activi [S₁, 51] (jeb, otrajā gramatikā, Supinum activi [S₂, 65 u.c.]) Stenders sauc tādas formas ka **dohmajam**: “*Jch sehe ihn denken, es redsu wiņņu dohmajam*”.

⁵³ Šeit Stenders raksta arī par iespēju veidot šo pasīva divdabī no nepārejošiem verbiem: “Auch die Neutra, ob sie gleich kein Passivum haben, haben doch öfters dieses Participium. Als: **Nahkt kommen**, Sup. **nahkam**, Partic. præt. <“futuri” (?)> pass. **nahkams der kommen soll** oder **künftig**, z.E. **Tas nahkams Šohģis der zukünftige Richter**” [S₂, 103].

⁵⁴ To vietā parādās otrs infinitīvs ar piedēkli **-in**: “Der an-dere Infinitivus, der sich auf **in** endiget, hat nicht allein ei-ner besonders Gebrauch,... son//dern auch eine besondere Formation, welches das Sternlein im Typo anzeigt” [S₂, 99–100], piem.: “...**Meschī šahk šchalzin der Wald fängt an zu rauschen... Behđsin behgt eilend fliehen**...” [S₂, 182], sal. [Endzelīns, 1951, 305–312].

thun. Tew taws darbs ja darra. Tew buhs tawu (šawu) darbu darriht. Tew wajag tawu darbu darriht. Tew taws darbs darrams [S., 137; sal. S₂, 206].

Vispārīnot var teikt, ka, apvienojot divas konstrukcijas ar līdzīgu nozīmi (*būt* + debitīvs un *būt* + infinitīvs) un nosaucot tās par Modus necessitatis, Stenders balstās uz tīri semantiska pamata un mazāk domā par šo formu statusu teorētiskā skatījumā. Vārdam "modus" šeit, domājams, pat nav stingras terminoloģiskas nozīmes, un ne velti Stenders nemin šīs vajadzības izteiksmes, runājot par izteiksmēm vispār (sk. 50. parindī) un neievieto tās formas paradigmā otrajā gramatikā (sk. 173. lpp.).

Avoti

- A – Erster Versuch / Einer kurtz=verfasseten Anleitung / Zur Lettischen Sprache/ überreicht von Henrico **Adolphi**, Der Hertzogthümer Curland und Seffigallen Superintendente, auch Ober=Pastoren der Christlichen Teutschen Gemeine in der Fürstl: Residentz Mitau. Gedruckt / in Mitau / durch Jhro Hoch=Fürstl: Durchl: Hof=Buchdrucker George Radetzky / 1685. – sal. [Fennell, 1993].
- B – t.s. "Mārtiņa **Bihnera** gramatika" (ap 1667.–1677.g.) – rokraksts glabājas Krievijas Zinātņu Akadēmijas bibliotēkā Sanktpēterburgā Rokrakstu nodaļā: šifra O N°136⁵⁵ – sal. [Arbuzovs, 192; Draviņš, 1960; Fennell,

⁵⁵ L.Arbuzovs savā šīs gramatikas izdevumā sniedz veco šifru: "Gramatika ir uzglabājusies tikai rokrakstā, aptver 18 lpp. un stāv kādā 17. g.s. albumā (Stammbuch), kas tagad atrodas Pēterpils zinātņu akadēmijas bibliotēkā zem Nr. ^{xxM} (= MSS. philol.) n. 27 vai 37, in 8° min. (15,5 × 9 cm)" [Arbuzovs, 1925, 106]. Šī šifra vairs nav derīga. Grāmata pieder bijušajai Kurzemes hercogu bibliotēkai. Tās XVIII gs. vāciski sarakstītajā aprakstā (kas glabājas Krievijas ZA Arhīva Sanktpēterburgas nodaļā (фонд 158, опись 1, N°210) un ir publicēts grāmatā Описание рукописного отдела Библиотеки Академии наук СССР. Том 6. Рукописи латинского алфавита XVI-XVII вв. Составитель И. Н. Лебедева. – Ленинград, 1979. – с. 246–248) nodaļā "Libri manuscripti ex Bibliotheca Ducis Curlandiae" (62.–63. lapā) ir uzskaitīti 69 rokraksti, grupēti pēc formāta. Albums, kurā ir **Bihnera** gramatika, šajā sarakstā figurē nodaļā in-octavo ar numuru 11 un nosaukumu "Miscellanea". Isu biblio-grāfisku rokraksta aprakstu devusi I. Lebedeva: "29. Записная книжка (частично альбом автографов) пастора Генриха Гартмана из Мариенбурга (O N°136, старый шифр ххМ/1^{min}, по описи N°11 in-octavo). Немецкий язык. В качестве альбома автографов книжка служила с 1637 по 1641 г. Записи сделаны в Данциге, Риге, Гольдингене, Копенгагене. Собственные записи владельца датированы 1667 г. Это краткая грамматика латышского языка, записи по медицине и алхимии." [Лебедева И.Н. Обзор рукописных книг Курляндского собрания Библиотеки АН СССР. // Рукописные и редкие печатные книги в фондах Библиотеки АН СССР. Ленинград, 1976. – с. 5–26. – 19. lpp.]

- 1982b].
- D – Gantz kurtze Anleitung Zur Lettischen Sprache / Ans Tages Licht gegeben Von Georgio **Dreßell** / Past. Pinck. Rjga Jn Verlegung Georg Matth. Nöllers Jm Jahr Christi 1685.– sal. [Fennell, 1984].
- L – Lettisch=Deutsches Lexicon worinnen Der Lettischen Sprachen Gründe, Wörter, Bedeutung vnd Gebrauch in deutscher Sprachen gezeigt vnd erkläret werden. Sampt einer kurtzen Grammatica, wodurch Den Außländern ein richtiger Weg gewiesen wird zur Erlernung der Lettischen Sprachen leichtlich zukommen. gestellet vnd außgegeben von Johanne **Langio**, Pastoren zur Ober und Nieder=Bartaw in Curland. <1685.g.> – pēc [Blese, 1936; Fennell, 1987].
- M – Lotavica Grammatica, In gratiam illorum Qui Lumen doctrinae Christianae Seditibus in tenebris Et umbra mortis afferre student; Edita. Anno ab ortu Solis Justitiae In Carne humana 1737. Vilnae Typis Academicis Societatis Jesu. <Heinrich **Medem**>.
- R – Manvdvctio Ad Lingvam Lettonicam facilis & certa, monstrata à Joanne Georgo **Rehehusen** Ascheradensium Pastore & Consistorii Kokenhusensis Regii Assessore. Excusa à Gerhardo Schrödero Typothetâ Rigensi Sumptibus Authoris. Anno M DC XLIV.– sal. [Bielenstein, 1901; Fennell, 1982a].
- S₁ – Neue vollständigere Lettische Grammatik, Nebst einem hinlänglichen Lexico, wie auch einigen Gedichten, verfasst von Gotthard Friederich **Stender**. Braunschweig, gedruckt im Fürstl. großen Waisenhause, 1761⁵⁶.
- S₂ – Lettische Grammatik, verfasst von Gotthard Friedrich **Stender**, Probst des Selburglichen Kirchenkreises, Pastor senior zu Selburg und Sonnaxt, und der Königl. deutschen Gesellschaft zu Göttingen Mitgliede. Zweyte Auflage, von dem Verfasser selbst verbessert, vermehret und von neuen umgearbeitet. Mitau, gedruckt und zu haben bey Johann Fried. Steffenhagen Hochfürstl. Hoffbuchdrucker. 1783.
- Š – Dispositio Imperfecti ad Optimum Seu Rudimenta Grammatices Lotavicae, Ab imperfecto Authore Imperfecti pariter Idiomatis Explanatore Ad salutem & Perfectionem rudium Animarum Cum Adjuncta Catechesi Apostolico Missionariorum Zelo Suppeditata Permissu Superiorum. Anno Loquentis Nobis in Verbo Infante Dei, 1732. Vilnae Typis Collegii Academicis Societatis Jesu. <Georgius **Szpungianski**> – sal. [Bezenberger, 1887].
- W – Anleitung zur Lettischen oder sogenannten undeutschen Sprache, ausgefertigt und herausgegeben von F.P.W. <Franz Philipp **Weigel**> S.C.R. SC R. (pirms 1748.g.) – rokraksts glabājas Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu sektorā: Fonds L. Dr. b-ba, Šifra

⁵⁶ 1763. gadā Braunsveigā iznāca otrais – pārlabots – šīs grāmatas izdevums, kas atšķiras tikai ar pirmo loksni. Šajā darbā tika izmantots pirmais, vieglāk pieejams izdevums.

5491, Rokraksta nosaukums: Veigēla Anleitung zur lett.... Sprache, 1748.

Literatūra

- Arbuzovs, 1925 – L. Arbuzovs. 17.g.s. latviešu gramatika bij. Kurzemes hereogu bibliotēkā Pēterpili. // FBR, V, 1925. – 106.–125. lpp.
- Bezenberger, 1887 – Dispositio Imperfecti ad Optimum herausgegeben von Adalbert Bezenberger. // Königsberger Studien. Historisch-Philologische Untersuchungen. Erstes Heft. Königsberg, 1887. – S. 181–212.
- Bielenstein, 1901 – “Manuductio ad Linguam Lettonicam... a J.G.Rehehusen... Riga, 1644.” Neu heraus-gegeben von Pastor Dr. A.Bielenstein – Doblen. // Magazin, 1901, Bd. XX, St. 2 – S.1–59.
- Blese, 1936 – E. Blese. Nicas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku. // LU Raksti. III Sējuma papildinājums N°1. Rīgā, 1936.
- Endzelins, 1951 – J. Endzelins. Latviešu valodas gramatika. Rīgā, 1951.
- Draviņš, 1960 – K. Draviņš. Latviešu gramatikas materiāli Mārtaņa Bichnera albumā. // In honorem Endzelini. Chicago, 1960. – p. 107–113.
- Fennell, 1981 – T. G. Fennell. The First Description of the Latvian Debitive Mood. // Lituanius, 1981, 27. – p. 30–34.
- Fennell, 1980 – T. G. Fennell, H.A.Gelsen. A Grammar of Modern Latvian. The Hague, 1980.
- Fennell, 1982a – T. G. Fennell. The First Latvian Grammar. A fac-simile Text with annotated translation & commentary. Melbourne, 1982.
- Fennell, 1982b – T.G.Fennell. Seventeenth Century Latvian Grammatical Fragments. Text. Translation and Commentary. Melbourne, 1982.
- Fennell, 1984 – T.G.Fennell. Georg Dreszell's Gantz kurtze Anleitung Zur Lettischen Sprache. Text. Translation, Commentary. Concordance. Melbourne, 1984.
- Fennell, 1987 – T.G.Fennell. The Grammatical Appendix to Johannes Langius' Latvian-German Lexicon. Melbourne, 1987.
- Fennell, 1993 – T. G. Fennell. Adolphi's Latvian Grammar. 3 vol. Vol.1. Adolphi's text with annotated English translation. Melbourne, 1993.
- Grabis, 1955 – R. Grabis. Pārskats par 17.gadsimta latviešu valodas gramatikām. // Valodas un literatūras instituta raksti, V, Rīga, 1955. – 205.–266.lpp.
- Grabis, 1984 – R. Grabis. Latviešu valodas gramatikas 18.gs. pirmajā

- pusē. // LPSR ZA Vēstis, 1984, N°9. – 89–97.lpp.
- Grisle, 1957 – R. Grisle. Konjugācija Adolphi gramatikā. // Rīgas pedagoģiskais institūts. Raksti, V. Rīga, 1957. – 39.–59.lpp.
- Grisle, 1959 – R. Grisle. Rēhehūzena gramatika un pret to vērstais Einhorna raksts. // Rakstu krājums. Veltījums Akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelinam... Rīga, 1959. – 479.–526.lpp.
- Holvoet, 1997 – A. Holvoet. Notes on the Latvian debitive. // Res Balticae. Miscellanea Italiana di Studi Baltistici a cura di P. U. Dini & N. Mikhailov. Pisa, 1997. – p.141–152.
- Leikuma, 1993 – L. Leikuma. Darbības vārds Krāslavas, Aulejas, Skaistas un Izvaltas izloksnē. Disertācija filoloģijas doktora grāda iegūšanai. Rīga, 1993.
- Marvan, 1967 – J.Marvans. Par verbu izteiksmes kategoriju mūsdienu latviešu valodā. // Latvijas Valsts Universitātes Zinātniskie Raksti. LX Sējums, 9.A laidziens. Latviešu valodas apcerējumi. Rīga, 1967. – 127.–133.lpp.
- Mathiassen, 1996 – T.Mathiassen. Tense, Mood and Aspect in Lithuanian and Latvian. Universitetet i Oslo, Slavisk-baltisk avdeling, Meddelelser, 75. 1996.
- Ozols, 1993 – A.Ozols. Latviešu tautasdziesmu valoda. Rīga, 1993.
- Šmits, 1908 – P.Šmidts. Glūka bihbeles valoda. // Rakstu krājums, Rīgas Latvešu Beedribas Zinību Komisijas izdots. 14. krājums. Rīgā, 1908. – 21.–100.lpp.
- Zēvers, 1927 – J.Zēvers. Latviešu valodas mācības grāmatu (gramatiku) pārskats. // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. Rīgā, 1927. Sēj. 2. (N°11.) – 389.–397.lpp.
- Грисле, 1958 – Р.Грисле. Грамматика XVII века как источник истории латышского языка. Автореф. канд. дисс. Рига, 1958.
- Стафецка, 1990 – А.Стафецка. Особенности морфологической системы латгальского письменного языка. Диссертация на соискание уч. ст. кандидата филологических наук. Рига, 1990.